

De Kalix Berna

door

J. H. VAN MOSSELVELD

Ter weerszijden van de grens der gemeenten Oosterhout en Teteringen, ten noorden van de Tilburgse Baan, liggen de Kalix Berna of Kalbergen, een complex bos en hei met een drietal heuveltjes. Het is niet de eerste maal, dat er over geschreven wordt. Indertijd hebben de heuveltjes de belangstelling gewekt van de krijgsgeschiedkundige W. G. de Bas, die hen op goede gronden kon identificeren als restanten van drie kogelvangers, opgeworpen tijdens hier in de jaren 1769 en 1776 gehouden legeroefeningen.¹ Blijkens de daarvan nog bewaard gebleven kaarten dienden de noordelijke en zuidelijke heuvel als kogelvangers van de daarvoor geplaatste schietschijven, terwijl de middelste als zodanig fungeerde voor een westelijk daarvan opgetrokken imitatiefort of bastion. Pl. m. 400 meter ten noord-westen van deze kogelvangers, ongeveer op de plaats, waar in 1910 de villa „Oosterheide” is gebouwd, bevond zich de „batterij om het fort te demonteren en op de schijf voor de epaulementen te vuuren”.

Was hiermee de herkomst van de destijds onder de leerlingen der K.M.A. te Breda ook als „Engelse Bergen” bekend zijnde heuveltjes verklaard, de betekenis en oorsprong van de naam Kalix Berna zelf echter bleven vooralsnog duister.

Op de situatieschetsen van de reeds genoemde artilleriekampen van 1769 en 1776 wordt het oostelijk van de kogelvangers gelegen bosperceel aangeduid als „Het Calbergsche Bosch”.² Dit is de oudst bekende aanduiding van het betreffende gebied op topografische kaarten. De kadastrale kaarten en leggers der gemeente Oosterhout - de noordelijkste kogelvanger ligt onder Oosterhout, de beide anderen onder Teteringen - vermelden als naam voor ditselfde terrein Kalix Berna. Die van Teteringen geven deze naam niet, noch de benaming Kalbergen; het terrein heet daar eenvoudig Heide. Op 19e eeuwse kaarten en op de vroegere en huidige kaarten van de Topografische Dienst vindt men steeds de naam Kalix Berna.

Vermoedelijk is de benaming Kalberg(en) dus ouder dan Kalix Berna. Van deze laatste, latijns aandoende naam, laat het eerste deel zich wel vertalen (calix = beker, kelk), het tweede echter niet. Let men evenwel op de klankovereenkomst in beide namen, dan lijkt een vertaling weinig zin te hebben en is men veeleer geneigd te veronderstellen, dat beide toponiemen verbasteringen zijn van een woord, waarvan een slordige schrijfwijze, of eerder nog een niet in het gehoor liggende verklanking zowel Kalix Berna als Kalbergen heeft kunnen maken.

Hoe luidde dan die oorspronkelijke benaming?

Dit was een open vraag, totdat enkele resoluties van schout en schepenen van Oosterhout uit het jaar 1725 mij hier de weg wezen. In dat jaar n.l. was er tussen Oosterhout en Breda verschil van mening ontstaan over het juiste beloop van hun gemeenschappelijke grens (Teteringen behoorde toen nog tot de jurisdictie van Breda). Aanleiding hiertoe was de vergunning, die de Domeinraad van de Prins van Oranje te 's-Gravenhage aan de Bredase facteur en koopman Pieter Jacob Kalckberner had verleend om circa 16 bunder hei en vroente, gelegen onder Teteringen en ten dele genaamd „de Langenbergh, het Doornebos en het Ruyterspoor”, te ontginnen. In de twee octrooien, waarbij hij de beschikking over deze grond kreeg, resp. gedateerd 20 februari en 26 maart 1725 elk voor 7 à 8 bunder, was verder bepaald, dat hij aan de rentmeester der domeinen te Breda, Josias Eckhart, die de grond eerst moest „visiteren” en door een gezworen landmeter laten opmeten en afpalen, per bunder moest betalen een „voorlijf” van 16 karolusgulden eens en een erfcijs van 2 stuiver jaarlijks.³

Kalckberner, die kort daarop begon met de ontginning van deze hei, kwam hierover echter al spoedig in conflict met schout en schepenen van Oosterhout en met de rentmeester van de domeinen aldaar, Johan Carel Schoorn. Volgens hen was deze hei niet onder Teteringen, doch voor het grootste deel onder de jurisdictie van Oosterhout gelegen. Zij lieten Kalckberner gerechtelijk aanzeggen, dat hij zich had te onthouden van het ingraven van hei onder de jurisdictie van Oosterhout, zolang niet uit zijn octrooien bleek, dat hij daartoe gerechtigd was. Verder uitten zij hun misnoegen over het feit, dat deze uitgifte „zonder enig de minste kennis van de regenten van Oosterhout was geschied”.⁴

Kalckberner, wien het om het even was, tot welke jurisdictie zijn ontginning behoorde, liet het hier uiteraard niet bij zitten. Er werd gecorrespondeerd en geconfereerd met de Domeinraad en met de Bredase rentmeester Eckhart. Tot overeenstemming kwam men evenwel niet, omdat enerzijds Eckhart met de magistraat van Breda bleef beweren, dat deze grond tot de jurisdictie van Breda behoorde, en anderzijds de regenten van Oosterhout met Schoorn halstarrig volhielden, dat het betreffende gebied hun territoire was. De laatsten wilden bovendien wel eens een eind gemaakt zien aan de pogingen „van die van Teteringen, die sedert jaaren traghten om de hei van ouds onder Oosterhout behorende naar sich te sleepen”.

Tenslotte besloot de Domeinraad een van haar leden, de raadsheer Matthias Lambert van Singendonck, heer van Dide, naar het zuiden te zenden om de kwestie ter plaatse te onderzoeken.

„Na veele genomene moeyte, aengewende devoiren en amiable propositiën ter plaetse contentieuse met wederzijdse heren gedeputeerden gevaceerd en oculaire inspectie genoomen hebbend” slaagde Van Singendonck er uiteindelijk in de twistende partijen op 7 augustus 1725 te bewegen tot het sluiten van een conventie of accord.⁵

De Oosterhoutse regenten zagen zich daarbij grotendeels in het gelijk gesteld. De grens werd opnieuw geregeld en zou voortaan lopen van onder aan de voet van de berg, „waarop het oude gereght van Breda plagh te staan” (bij het Cadettenkamp), linea recta in noord-oostelijke richting „tot op den hoek van de groote of middelste wegh ofte straete, welke uyt Ceters na de heyde in loopt” (nabij de Seterse bergen), vanaf dat punt in rechte lijn noord-west „tot op den uyttersten hoeck van 't poortiershoefje, van daer als van outs midden door den grooten blick onder Breda en Oosterhout gelegen en soo verders om de abtshoeve”. Deze limietscheiding geldt thans nog, zij het dan, dat dit thans de grens is tussen Oosterhout en het sedert 1798 een zelfstandige gemeente zijnde Teteringen.

Om die grens te markeren zouden drie stenen palen worden geplaatst, waarin aan de ene zijde het wapen van Oosterhout en aan de andere zijde dat van Breda zou worden uitgehouden. Een van deze grenspalen werd geplaatst aan de voet van de Galgenberg, een op de hoek van de weg

van Seters naar de hei en de derde bij het Portiershoeffe.⁶

Ten aanzien van de door Kalckberner ingenomen hei, die door deze grensvaststelling voor het grootste deel onder Oosterhout was komen te liggen, werd bepaald, dat de jaarlijkse cijns van zijn gehele ontginning voortaan ten kantore van de rentmeester te Oosterhout moest worden betaald.

Kalckberner heeft nadien, in 1726 en 1729, nogmaals octrooi van de Domeinraad gekregen om onder Oosterhout en Teteringen resp. 20 en 6 à 7 bunder hei en vroente in te nemen.⁷ Hij heeft op dit gehele complex bos aangeplant. Dit blijkt zowel uit de hiervoor genoemde situatieschetsen der artilleriekampen als uit de uitgiften van percelen hei in 1736 en 1789 aan andere personen, waarbij als westelijke en noordelijke belendingen wordt genoemd „het Bosch van Kalkberner”.⁸

Het lijkt m.i. geen twijfel, of „het Kalbergsche Bosch” ontleent zijn naam aan de voormalige bezitter ervan, Pieter Jacob Kalckberner.⁹ Klaarblijkelijk „lag” zijn naam de inwoners van Oosterhout en Teteringen niet. Ik trof hem aan in diverse spellingen: Calckberner, Calberner, Calbner, Kalikberner. Van deze spellingvarianten tot Kalix Berna of Kalbergen il n’y a qu’un pas.

Kalix Berna is sedert de invoering van het kadaster in het begin der vorige eeuw, waarbij men deze naam voor dit gebied registreerde, de officiële benaming. Dat men later de naam Kalbergen en daarmee derhalve ook de officiële benaming Kalix Berna is gaan geven aan de voormalige kogelvangers, is - gezien de voor de hand liggende combinatie van deze heuveltjes met het „berg”-toponiem - verklaarbaar.¹⁰ Men deed dit overigens ten onrechte, want deze heuveltjes hadden, zoals hierboven genoegzaam is aangetoond, met Kalckberner of met de verminkte schrijfwijze van zijn naam niets te maken. Bovendien behoorden deze kogelvangers niet tot diens bezitting, al grensden zij er wel onmiddellijk aan.

AANTEKENINGEN

¹ W. G. de Bas, *De Kalix Berna of Kalbergen*, in *De Militaire Spectator* 1916, p. 63 vlg. Zie ook: *Gids voor de gemeente Teteringen*, uitgegeven door de vereniging DETO, Breda 1936, p. 12 vlg. Dr. C. R. Hermans maakt in zijn „Noord-Brabantsche Oudheden” (’s-Hertogenbosch 1865, p. 69) melding van „eene soorte van Hunneschans”, die onder Teteringen in een bos aan de weg naar Oosterhout zou zijn aangetroffen. Vermoedelijk zijn hiermee de kogelvangers of andere in 1769 of 1776 gemaakte veldwerken bedoeld.

- ² De situatieschets van het in 1769 gehouden kamp bevond zich in het Archief van de Krijgsgeschiedkundige Afdeling van de Generale Staf, doch dit is tengevolge van oorlogsomstandigheden in 1945 geheel verbrand. Wel is daar nog aanwezig een overigens slechte foto van de betreffende kaart, welke gedeeltelijk is gereproduceerd bij het hierboven genoemde artikel van De Bas. Een situatieschets van het kamp van 1776, vervaardigd door de vaandrig A. v. d. Santheuvel, bevindt zich in het Rijksarchief te Zwolle, Collectie van de Santheuvel no. 125b. Deze is hierbij afgedrukt.
- ³ Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Archief van de Nassause Domeinraad, inventaris Hingman no. 1028 fol. 567 en no. 4562 fol. 902 en 909.
- ⁴ Ibidem no. 1028 fol. 571, no. 4562 fol. 910; Gemeente-archief Oosterhout, Resoluties van schout en schepenen 1725 fol. 195-207.
- ⁵ Gemeente-archief Breda, inventaris Hingman no. 43, vergelijk copie in no. 154; G.A. Oosterhout, Resoluties 1725, fol. 208. Zie ook: Th. E. van Goor, Beschrijving der Stadt en Lande van Breda ('s Gravenhage 1744), p. 302.
- ⁶ Deze in 1725 geplaatste palen treft men nog aan op de aangegeven plaatsen.
- ⁷ ARA, Arrh. Nass. Dom. no. 4562 fol. 917 vgl. en no. 1028 fol. 598.
- ⁸ Ibidem no. 1028 fol. 599v.
- ⁹ Pieter Jacob Kalckberner werd 24 oktober 1674 in de Lutherse kerk te Breda gedoopt als zoon van Hans Jacob K. en Catharina 't Hooft. Hij huwde Maria Pietronella van Welt en bewoonde het huis „De Druif“ aan de Prinsenkade te Breda (thans ter plaatse Prinsenkade 8). Hij is daar overleden 16 juni 1741 en werd de 19e d.a.v. begraven in de grote kerk.
- ¹⁰ De kogelvanglers zijn met het voor de middelste daarvan gelegen aarden imitatiefort nog zeer duidelijk in het landschap te onderkennen. Zij zijn thans geheel begroeid met bomen en struikgewas. De in de volksmond ook wel gebezigde benaming „kale bergen“ moet daarom als een verbastering van Kalbergen worden gekwalificeerd, tenzij die naam nog dateert uit de tijd, dat de bedoelde veldwerken nog niet begroeid waren.